

І.В. Лисенко, аспірант

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВИНИКНЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР

Досліджено теоретичні питання виникнення та розвитку кластерних структур. Проаналізовано та систематизовано еволюцію поглядів на поняття «кластер».

Постановка проблеми. В останній час зростаюча кількість досліджень, що стосуються інтеграційних процесів у реальному секторі економіки, вказує на те, що географічна близькість підприємств, відповідних видів діяльності надає більше можливостей для підвищення рівня продуктивності та інноваційного розвитку.

Формування галузевих та міжгалузевих інтегрованих структур розглядається як засіб ефективної співпраці різних видів підприємств, що забезпечує раціональне використання ресурсів, регіональної, виробничої інфраструктури та власних виробничих потужностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою виникнення та розвитку кластерних об'єднань займалися відомі провідні науковці, як зарубіжні М. Портер, М. Енрайт, С. Розенфельд, Д. Якобс, Е.Леммер, Ж. Мингалева, П. Самуельсон, так і вітчизняні С. Соколенко, В. Базилевич, М. Войнаренко, С. Мочерний, В. Федоренко, А. Мельник, та інші, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії та практики кластеризації економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні, актуальним залишається питання аналізу та систематизації основних поглядів на поняття кластер, дослідження процесів його формування та розвитку. Разом з тим у вітчизняній науковій літературі по суті не існує цілісного дослідження проблем економічної кластеризації, недостатньо повно розкрито причинно-наслідкові залежності та наслідки формування і розвитку кластерних об'єднань, потребують подальшого визначення та обґрунтування критерії та чинники ефективного функціонування кластерів, їх роль в посиленні конкурентних позицій економічних суб'єктів на ринку.

Мета статті. Головною метою даної роботи є теоретичне обґрунтування виникнення та розвитку кластерних структур, а також систематизація теоретичних поглядів на поняття «кластер».

Виклад основного матеріалу. Кластерна концепція існує вже досить давно і це явище стає все більш актуальним в наш час. Кластеризація стала частиною економічного розвитку протягом довгого періоду часу, з географічною концентрацією торгівлі та виробництва і має перспективу подальшого розвитку.

Вперше на цей феномен звернув увагу Альфред Маршал більше ста років тому, він помітив тенденцію до концентрації спеціалізованих компаній в «промислових регіонах» (теорія «індустріальних округів» 1920 р.) та Вебер (теорія «промислової дислокації» 1929 р.) [3].

М. Енрайт розглядає кластер як довгострокові альянси в галузі виробництва. А. Мігранян наголошує на можливості кластера забезпечувати конкурентні позиції на галузевому, національному та світовому ринках. А. Праздничних розглядає кластер як інтегровану структуру, що підвищує конкурентоздатність його учасників. Основні погляди відомих вчених на поняття «кластер» показані на рис. 1.

Шумпітер (1934) в своїй роботі про роль підприємців та «креативні сили руйнування» в економічній діяльності, зазначив факт інноваційної діяльності кластерів. Однак, саме аналіз Майкла Портера конкурентної переваги націй привернув увагу аналітиків та

високопоставлених політиків до концепції промислових кластерів. Кластери стали частиною більш широкої концепції, яка допомагає зрозуміти рушійні сили регіональної та національної конкурентоздатності [4]. Конкурентоздатність регіону або нації може визначатися як її здатність залучати та підтримувати діяльність, яка збільшує економічне процвітання. Регіональні кластери є обмеженими географічними зонами з достатньо великим числом фірм та працівників у малому колі суміжних промислових секторів [1]. Найбільш вживаним визначенням кластеру є визначення Майкла Портера: «Кластери – це географічно близькі групи взаємопов’язаних компаній та асоційованих установ в окремій галузі, що пов’язані спільними технологіями та навичками. Вони звичайно існують в географічній зоні, де комунікації, логістика та людські ресурси є легкодоступними. Кластери звичайно розміщуються в регіонах, а іноді - в окремому місті» [4].

Головна теза М. Портера полягає в тому, що перспективні конкурентні переваги створюються не ззовні, а на внутрішніх ринках. Кластерний підхід до вивчення економічних процесів формування конкурентоспроможності застосовується у ряді інших теорій. Наприклад, Е. Лимер розглядав кластери з високим рівнем кореляційного експорту при аналізі торгівлі на національному рівні.

С. Розенфельд (1997) підкреслює, що кластери повинні мати активні канали для бізнес-транзакцій, діалогу та комунікації. «Без активних каналів, навіть критична маса відповідних фірм не є місцевим виробництвом або соціальною системою і, таким чином, не функціонує як кластер» [5]. Відомий український науковець у сфері кластерних утворень С. Соколенко дає наступне визначення: «Кластер - це територіальне об’єднання взаємозалежних підприємств та установ у межах відповідного промислового регіону, що направляють свою діяльність на виробництво продукції світового рівня» [6]. М. Войнаренко дає своє визначення кластеру: «Це територіально-галузеве добровільне об’єднання підприємств, які тісно співробітничать із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та економічного зростання регіону» [2].

Тобто слово “кластер” має багато тлумачень, але характерною ознакою його сутності є об’єднання окремих елементів (складових часток) у єдине ціле для виконання певної функції, або реалізації певної мети.

Французькі вчені І. Толенадо та Д. Соле використали поняття «фільєрів» для аналізу груп технологічних секторів. Формування фільєрів ототожнювалось із залежністю одного сектору від іншого на технологічному рівні. Тому фільєри є більш вузькою інтерпретацією кластера, тому що ґрунтуються на одному із критеріїв виникнення кластера – на необхідності створення технологічних зв’язків між галузями та секторами економіки для реалізації їх потенційних переваг. Кластерний підхід також використовується в розробках шведських теоретиків. Їх кластерна теорія в основному формується на структурі національної економіки, а точніше на вивченні взаємозв’язків великих шведських багатонаціональних корпорацій.

Тут кластери базуються на тезі Е. Дахмена “про блоки розвитку”. Основою розвитку конкурентного успіху за Дахменом є наявність зв’язку між здатністю одного сектору розвиватися та здатністю забезпечувати прогрес в іншому.

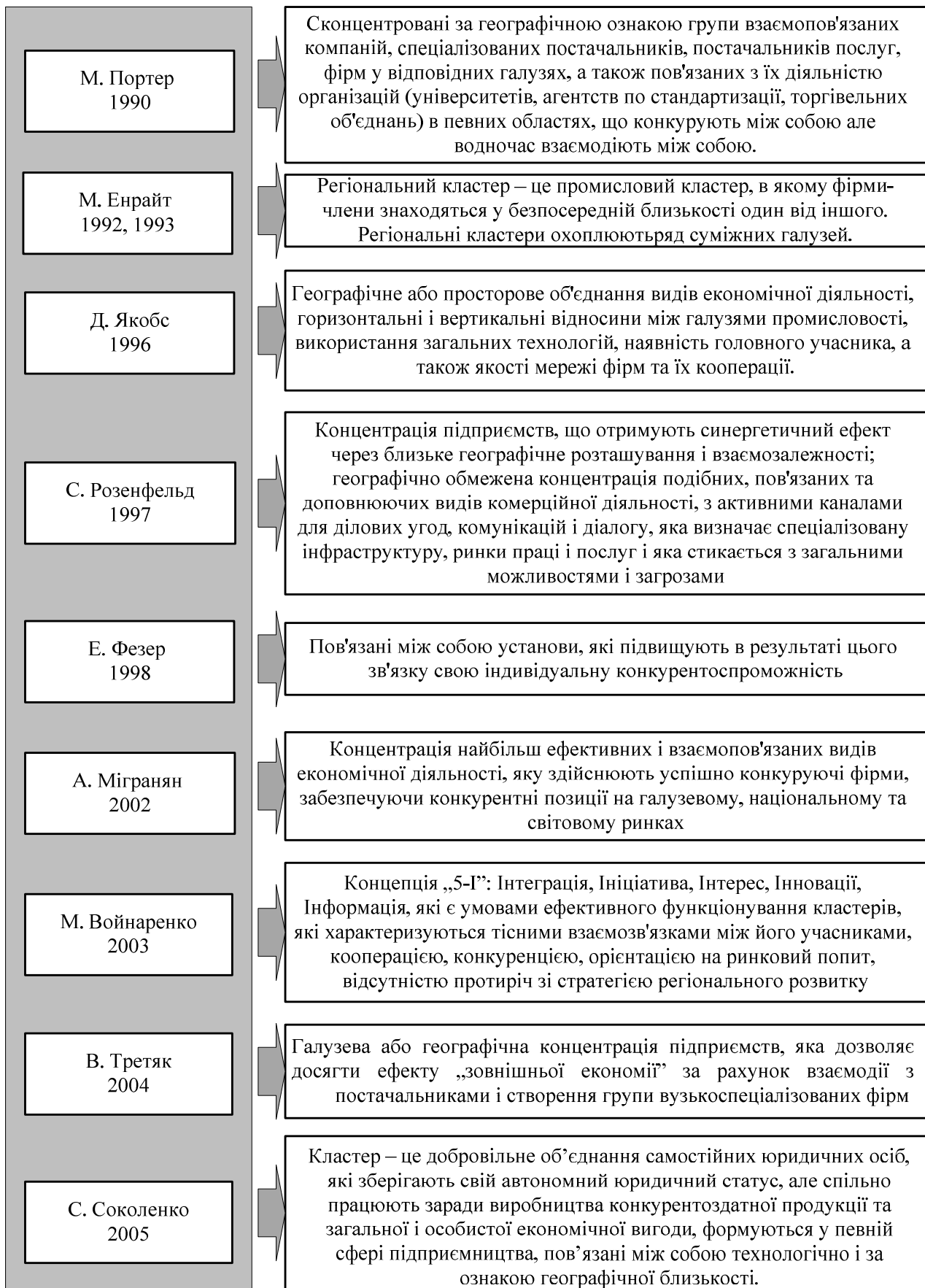

Рис. 1. Основні погляди відомих вчених на поняття «кластер»

Розвиток має відбуватися поетапно або за “вертикаллю” у межах однієї галузі, пов’язаної з іншими галузями, що забезпечить можливість створення конкурентних переваг. Як показує світова практика функціонування найбільш розвинених економічних систем, високу конкурентоспроможність і стабільний економічне зростання, насамперед забезпечують фактори, що стимулюють поширення нових технологій. З огляду на те, що сучасні конкурентні переваги практично повністю забезпечуються за рахунок переваг у технологіях виробництва, управління, організації просування товарів, успішний розвиток конкурентоспроможності економічної системи можливо при комплексному використанні кластерного підходу та сучасних концепцій інноваційного розвитку. Термін “кластер” використовується для позначення галузевої та географічної концентрації суб’єктів підприємства, які виробляють та реалізують ряд подібних або взаємодоповнюючих продуктів і, таким чином, об’єднані спільними проблемами та можливостями. Така концентрація дає поштовх для розвитку інших галузей (як, наприклад, створення спеціалізованих постачальників сировини та комплектуючих або зростання кількості інституцій, що обслуговують галузь) та сприяє створенню спеціалізованих послуг в технічній, адміністративній та фінансовій сферах. Кластери також слугують сприятливою базою для розвитку мережі громадських та приватних організацій, що підтримують розвиток місцевої економіки, пропагуючи колективне навчання та інновації шляхом здійснення прямої чи опосередкованої координації. Будучи розташовані недалеко один від одного, підприємства в змозі налагодити взаємообмін інформацією та досягати колективних переваг, які неможливо отримати кожному підприємству окремо. Кластер визначається як індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, зв’язаних технологічним ланцюжком, і є альтернативою галузевому або секторальному підходам. Відбиваючи динаміку відносних переваг кластери формуються, розширюються, заглиблюються, але можуть також згодом звужуватися, зачинятись, розпадатися. Подібна динамічність і гнучкість кластерів є ще однією перевагою в порівнянні з іншими формами організації економічної системи. Таким чином, наявність кластера дозволяє національній галузі підтримувати свою перевагу, а не віддавати її тим країнам, які більше схильні до відновлення. Кластери іноді плутають з промисловими секторами. Кластер відрізняється від сектора своїми географічними кордонами, включенням ресурсів, постачанням, ланцюгами навичок та тим, як вони пов’язані.

Кластери найкраще використовуються у якості регіональних систем. Сектори, які держави традиційно використовували для планування та визначення економічних можливостей, в основному представляють собою концентрації певних виробництв. Кластери можуть включати один або більше промислових секторів.

Кластерні об’єднання – на сьогоднішній день є однією з найефективніших форм організації інноваційних процесів, форм регіонального розвитку, за якої на ринку конкурують вже не окремі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній кооперації компаній. Об’єднання у кластери формують специфічний економічний простір з метою розширення сфери вільної торгівлі, вільного переміщення капіталу та людських ресурсів, а отже, виконують функції структуроутворюючих елементів глобальної системи. На відміну від звичайних форм коопераційно-господарчих взаємодій малого, середнього й великого бізнесу, кластерні системи характеризуються такими особливостями [8]: наявністю великого підприємства-лідера, що визначає довгострокову господарську, інноваційну й іншу стратегію всієї системи; територіальною локалізацією основної маси господарюючих суб’єктів-учасників кластерної системи; стійкістю господарських зв’язків господарюючих суб’єктів - учасників кластерної системи; довгостроковою координацією взаємодії учасників системи в рамках її виробничих програм, інноваційних процесів, основних систем управління контролю якості. Таке комплексне формування успішно конкурує на ринку, скорочуючи трансакційні витрати за рахунок концентрації в одному місці малих та середніх підприємств, що за рахунок

зовнішньої економії на масштабах виробництва стають не менш конкурентно-здатними ніж великі компанії. Прикладами найбільш відомих систем кластерного типу є кооперації компаній у сфері комп'ютерної техніки й інформаційних технологій - у Силіконовій долині (США); зв'язку й телекомунікацій - у Хельсінкі (Фінляндія); аерокосмічної промисловості - у Московському регіоні (Росія), де формується також кластер хімічних виробництв. В Україні досвід створення і розвитку кластерів також існує, хоча називати його особливо вдалим, мабуть, поки що не варто. Загалом в нашій країні існує близько 25 діючих та 50 потенційних кластерів.

Кластерні технології застосували спочатку на Хмельниччині, а трохи згодом на Івано-Франківщині та півдні. На Хмельниччині така модель впроваджується досить успішно, вже діють чотири кластери. Це: будівельний та швейний у Хмельницькому, туристичний, та харчовий кластер в Кам'янці-Подільському. Наприклад, Хмельницький будівний кластер об'єднує 30 підприємств будівельної індустрії області. Відмінною особливістю цього кластеру є його транскордонний будівельний проект, який здійснюється за програмою польсько-українського співробітництва у рамках ЄС.

Кластерна модель полегшує співпрацю з метою вирішення спільних проблем та перепон у розвитку. Це може бути зроблено безпосередньо через створення промислових асоціацій, або опосередковано через формування місцевого законодавства. Навіть якщо серед підприємств кластеру може існувати конкуренція, певна співпраця є взаємовигідною. Спільні цілі та географічна сконцентрованість веде до розвитку спеціалізованих інституцій та об'єднань всередині кластеру [7]. Важливою характеристикою кластерів є те, що вони базуються на підприємствах, що здійснюють продаж продукції за межі місцевого, регіонального, або навіть національного ринку. Вони залучають кошти до регіону і підтримують діяльність багатьох інших місцевих підприємств. Кластери можуть включати урядові органи, неприбуткові організації, навчальні заклади та інші обслуговуючі та сервісні організації, присутність яких є ключовою для посилення кластеру. У останнє десятиріччя кластери та регіональна політика, що заснована на них, слугують найбільш успішним інструментом економічного розвитку регіонів у західних країнах. Кластерні ініціативи, що підтримують форми кооперації між підприємствами, державним сектором та інституціями (університетами, дослідницькими центрами), є рушійними силами економічного зростання та зростання зайнятості в багатьох регіонах світу.

В багатьох країнах, національні та регіональні органи влади часто схиляються до розвитку кластерів. Кластерний розвиток та методології підтримки різняться в країнах та регіонах. Однак, існують деякі загальні риси та етапи процесу кластерного розвитку. Кластерні ініціативи можуть розроблятися на різних рівнях; більшість - на місцевому або регіональному рівні, а не на національному. Мета кластеру - залучення додаткових ресурсів до регіону через посилення конкурентоспроможності підприємств галузі шляхом надання допомоги у визначенні та використанні спільних можливостей та розширенні ринку. Кластерний підхід може створити у регіоні більш сприятливий підприємницький клімат, який допомагатиме розвиватися існуючим фірмам та залучати нові компанії до регіону. Для України, особливо в умовах все зростаючої глобалізації та конкуренції, питання скорішого створення та сприяння ефективному розвитку кластерних об'єднань набувають особливої актуальності та мають безумовну перспективу, особливо в умовах змін, що відбуваються у світовій економіці, у якій на перший план виходить володіння якісно новим видом ресурсів, а саме інформацією, інноваціями та інтелектом.

Висновки і пропозиції. Отже провівши аналіз виникнення та еволюції кластерних структур та систематизувавши основні погляди на поняття «кластер» можна зробити наступні висновки. Більшість експертів визначають кластер як географічну концентрацію подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-трансакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки та послуги, мають спільні можливості або загрози.

Для України, яка тільки починає будувати свою регіональну політику представляється особливо актуальним вивчення регіональної політики розвинених країн, заснованої на кластерному підході у світлі орієнтації на європейську інтеграцію.

Впровадження методологічних підходів кластерної моделі регіонального розвитку, які будуються на основі конкурентоспроможності галузей (секторів), сприятиме підвищенню рівня та якості життя населення, подоланню бідності та безробіття, стабільному економічному зростанню галузей економіки, прискоренню і проведенню системних реформ у регіонах.

Застосування кластерного підходу в Україні є необхідною умовою для відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційного розвитку регіонів, досягнення високого рівня економічного розвитку та конкурентоспроможності.

Список використаних джерел

1. Мальмберг А. Територіальний кластерінг, місцева концентрація знань та конкурентоздатності фірми [Електронний ресурс] / Мальмберг А., Сельвель Ю., Зандер І. – Режим доступу: <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>

2. Войнаренко М.П. Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України / М.П. Войнаренко // Світовий та вітчизняний досвід запровадження нових виробничих систем (кластерів) для забезпечення економічного розвитку територій // Матеріали конференції 1-2 листопада 2001 р. – Київ: Спілка економістів України, 2001.

3. Маршал А. Механічні та біологічні аналогії в економіці. [Електронний ресурс] / А. Маршал. – Режим доступу: <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>

4. Портер М. Конкуренція / Портер М. – М.: Видавничий дім “Вільямс”, 2005. – 608 с.

5. С. Розенфельд. Введення бізнес-кластерів в основний напрям економічного розвитку. [Електронний ресурс] / Розенфельд С. – Режим доступу: <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>

6. Соколенко С. Промышленная и территориальная кластеризация как средство реструктуризации / С. Соколенко // Социальные аспекты и финансирование индустриальной реструктуризации. Материалы конференции 26-27 октября 2003 г. – М: Региональный форум, 2003.

7. Посібник кластерного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>

8. Кластери – різновид кооперації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academia.org.ua/>.